

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Философски факултет
Катедра „Политология“

Автореферат на дисертационен труд на тема:

Предпоставки за радикализацията на социалдемократическото движение в България, 1891-1923

Българската работническа социалдемократическа партия
(тесни социалисти) – от социалдемократия към комунизъм

Професионално направление: 3.3. Политически науки
Научна специалност: Политология (Национален политически процес)

От: Кристиан Стефанов

Научен ръководите: проф. дпн Николай Найденов

София, 2024

1. Съдържание на дисертацията

Съдържание

Увод.....	2
I. ТЕОРЕТИЧНА РАМКА И ХИПОТЕЗИ	5
1. Обект на изследване и теоретична рамка	5
2. Национален контекст, хипотези, план на изследването и методология.....	21
II. СЕЛСКАТА ПРОТЕСТНА ПОЛИТИКА КАТО ФАКТОР ЗА РАДИКАЛИЗАЦИЯТА НА СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ	35
1. Вълните на модернизацията: социални и политически ефекти на модернизацията върху селяните в следосвободенска България и появата на протест.....	36
2. Взаимодействието между социалдемократическите партии и селския протест в следосвободенска България до Балканските войни	48
2.1. Селският вот в електорална структура на БРСДП до Балканските войни.....	49
2.2. „Селският въпрос“ в политическите дебати на БРСДП	51
2.3. Левия популистски дискурс и политическата мобилизация на селяните.....	56
Заклучение	63
III. ИДЕОЛОГИЧЕСКИТЕ СБЛЪСЪЦИ КАТО ФАКТОРИ ЗА РАДИКАЛИЗАЦИЯТА НА СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯТА	64
2. Етнонационализъм, иредентизъм и анти-социализъм: националистическият натиск върху социалистическото движение и насилието върху гръцкото и еврейското малцинство в България до Балканските войни	64
2.1. Масова политика, национализъм и гражданско общество в Европейска перспектива	65
2.3 Етнонационализъм, протестна политика и политическо насилие: националистическа мобилизация срещу гръцкото малцинство през 1905	71
2.4. Националистическата мобилизация и насилие срещу гръцкото малцинство през 1906	73
2.5. Анти-социализма и анти-семитизма като елементи на радикалната етнонационалистическа идеология: политическо насилие срещу евреи и социалисти	78
2.6. Провоенната кампания за война срещу Османската империя лятото на 1912. ...	82
Заклучение	88
IV. ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКАТА КРИЗА ПРЕЗ БАЛКАНСКИТЕ И ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА КАТО ФАКТОР ЗА РАДИКАЛИЗАЦИЯТА НА СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯТА	89

1. Социални конфликти, протест и нелегалната дейност на БРСДП (т.с.) в тила през ПСВ	89
1.1. Икономическа криза и глад в България през Първата световна война	89
1.2. Надигане на социалният конфликт.....	92
2. „За хляб и мир“: идеологическа радикализация и нелегална дейност на БРСДП (т.с.) по време на Първата световна война	98
2.1. Антивоенната агитация на БРСДП (т.с.) сред населението в тила по време на Първата световна война	98
2.2. Ляв радикализъм, протестни акции и появата на политическо насилие: гладните бунтове през пролетта и лятото на 1918.....	102
3. Войнишките протести срещу войната и радикалният социалистически анти-военен дискурс на фронта през Балканската и Първата световна война.	112
3.1. Войнишкото недоволство и анти-милитаризма на БРСДП (т.с.) по време на Балканските войни.....	112
3.2. Българското общество в навечерието на Първата световна война	113
3.3. „Нито една зимна кампания повече“: Спадащият морал в армията и формирането на анти-военни настроения сред войниците на фронта	116
3.4. Между Октомврийската революция и умората от войната: войнишкото недоволство и радикализиращо влияние на социалистическата идеология на фронта	121
3.5. Ескалация на войнишките протести на фронта и ролята на социалистическото лидерство: войнишките бунтове през 1918	128
Заклучение	136
V. МЕЖДУНАРОДНОТО КОМУНИСТИЧЕСКО ДВИЖЕНИЕ И КОМИНТЕРНА КАТО ФАКТОР ЗА РАДИКАЛИЗАЦИЯ НА БРСДП (Т.С.) – БКП	137
1. „Корените на комунизма“ – идеологическата криза на Втория интернационал и формирането на радикалната социалдемократическа анти-военна левица през периода на Първата световна война	137
1.1. Политиката на «4 август» и идеологическата криза на Втория интернационал .	138
1.2. Формирането на антивоенната левица и разрывът във Втория интернационал	143
2. Идеологическите и политически връзки с международното комунистическо движение и Коминтерна като фактор за радикализацията на БКП, 1919-1923	151
2.1. Идеологическо влияние на руския комунизъм и механизмите на Коминтерна: моделът на комунистическа диктатура и легитимация на политическото насилие.	151
2.2. Коминтернът и Септемврийското въстание.....	166
Заклучение	180
VI. ПОЛИТИЧЕСКО НАСИЛИЕ В СЛЕДВОЕННА БЪЛГАРИЯ КАТО ФАКТОР ЗА ПОЛИТИЧЕСКАТА РАДИКАЛИЗАЦИЯ	182
3.1. Социален конфликт и насилие в следвоенна България	183
3.2. Политически сблъсъци, въоръжено насилие и идеологическа радикализация в следвоенна България.....	195

Заклучение	230
Заклучение.....	232
Библиография	239

2. Общи характеристики на дисертацията

2.1. Предмет и обект на изследването

Основният предмет на дисертацията е темата за политическата радикализация на социалдемократическото движение в България в началото на 20 век. Дисертацията опитва да фокусира темата в едно по-широко поле, надминаващо редуccionисткото разбиране за политическата радикализация, акцентираща единствено актове на терористична дейност като дефинира предмета в едно по-широко направление, поставящо радикализма в рамките на цялостните промени в идеологията и политическата активност на политическите партии и социалните движения в модерната епоха. За тази цел, дисертацията дефинира феноменът „политическата радикализация“ като еволюция в идеологията, теорията и светогледа на даден социален агент, свързан с както с утвърждаване на идеи за цялостно преобразуване на обществото, оспорващи установената държавна власт и социална йерархия, така и оправдаване употребата на политически ангажирано насилие насочено срещу политически конкуренти (Miller, 2013; Дронзина, 2023). Позиционирането на политическото насилие като централна част от дефиницията на радикализационния процес поставя двоен акцент, включващ както идеологическите еволюции, водещи до формулиране на политически теории и език, които оправдават и насърчават употребата на политическо насилие като част от постолитарния проект за обществена промяна и реализация на групови интереси, така и реалната употреба на насилие като форма на протест и метод за справяне с политическите опоненти.

Обект на анализ е радикализацията на Българската работническа социалдемократическа партия – тесни социалисти (БРСДП - т.с.), реализиран през еволюцията от социалдемократическото партийно семейство към комунистически модел в междувоенния период. Конкретен обект на изследването са макросоциалните механизми, разгледани под формата на „фактори“, водещи до радикализацията на БРСДП (т.с.). Хронологичният обхват на дисертацията обхваща обхваща периода

склучен между преноса на социалистическата идеология от Западна и Централна Европа и Русия през 90-те години на XIX век, маркиран от учредяването на БРСДП като първата социалдемократическа партия в България през 1891, и създаването и радикализацията на Българската комунистическа партия (БКП) в следвоенния период, процес кулминиращ в организирането на Септемврийското въстание през 1923. Въпреки, че преходът от социалдемократия към комунизъм има съществени нюанси в отделните общества, то отбелязва универсалния процес на радикализация на социалистическата Левица в цяла Европа, следвайки катастрофалните последици от Първата световна война (Eley, 2002, pp. 123–152, 176–200). Подобна идеологическа преориентация е свързана с отхвърляне на реформистката и еволюционна парадигма на обществена промяна и изграждане на социалистическото общество прокарвана от всички конгреси на Втория интернационал между 1891 и 1912 и възприемането на авторитарният съветски модел след 1918 (Popivanov, 2015, pp. 68–71).

2.2. Теоретична рамка на изследването

В теоретичен план дисертацията опитва да контекстуализира проблема в интердисциплинарни рамки като използва модели, идващи както от модернизационните теории, утвърдени в областта на политическата социология и политологията, така и от новите тенденции в социална и политическа историография, засягащи темите за радикалната политика в началото на 20 век.

Централно място в модернизационните теории заема въпроса за взаимодействието между: (1) влиянието на обществената трансформация за покачването на социалното недоволство; и (2) значението на политическата система за опосредяването на недоволството и превръщането му в колективно протестно действие, потенциално ескалиращо в насилие. В тази линия, модернизационните изследвания обичайно се концентрират върху темата за еволюцията на протестните репертоари, чрез акцентиране върху ролята на развитието на гражданското общество и политическите партии, които стимулират възхода на масовата политика и появата на нови форми на политическа мобилизация на гражданите през 19 век (Bermeo and Nord, 2000; Hoffmann, 2006, pp. 1–11). Политическите партии се разглеждат като важни медиатори на породените от модернизационния процес структурни социални разломи (кливиджи), чрез електорално

представителство на колективните интереси в рамките на централизираните държавни институции, създавайки нови форми на политическа мобилизация и идентичност (Rokkan and Lipset, 1967, pp. 20–65; Mair, 2006, pp. 63–75; Любенов, 2021a, pp. 23–63). В дисертацията, централно значение за анализа на политическата радикализация заема изследването на динамиката в класовия кливидж, който традиционно структурира развитието както на социалния протест, така и на появата и поведението на социалдемократическите и комунистически партии в Европа през 20 век. (Kirchheimer, 1966, pp. 182–184; Duverger, 1978, pp. 61–130). Най-авторитетното изследване на развитието на класовият кливидж и динамиката на разширяване и свиване на комунистическите партии е реализирано от Стефано Бартолини в книгата му „Политическата мобилизация на европейската левица, 1860 -1980“ (Bartolini, 2000), където предлага модел за обяснение за появата и относителната сила на комунистическите партии в отделните европейски страни. Моделът на Бартолини акцентира три групи от структурни фактори и две глобални кризисни събития, определящи електоралната сила на комунистическите партии в Европа (фигура 1).

Фигура 1

На първо място, роля за образуването на силни комунистически партии играе моделът и темпото на модернизация, свързани с по-късното и бавно протичане на процесите на индустриализация и урбанизация, което води до запазване важността на традиционната аграрна икономика, стъпваща на екстензивно земеделие и самозадоволяване, и обичайната култура, основана на комуналната общинска организация, ценности и начин

на живот. Запазването на традиционната икономика и социален живот в слабо развитите селски райони, в които продължава да живее голямото мнозинство от населението, сред което преобладават антимодернистки нагласи, насочени срещу капиталистическия пазар и централизираната бюрократична държава, води до създаването на значим „електорален резервоар“ за комунистическите партии, които могат да адаптират своята критика към бюрократичната държавата и капитализма към морализиращите представи, залегнали в простонародната политическа култура (Bartolini, 2000, pp. 542–543). Показателен пример за успеха на комунистическите партии сред селяните представляват Франция и най-вече Италия, където именно по-слабо развитите райони в южните части на страната генерират стратегически важен вот за комунистите (Tarrow, 1967; Bulaitis, 2008).

На второ място, според модела на Бартолини, роля за образуването на силни комунистически партии в Европа оказват серия политически фактори за появата на електорално влиятелна комунистическа партия е липсата на алтернативни пресичащи кливиджи, които да отслабят класовата мобилизация. В сравнителен европейски план появата на конкурентни форми на политическа мобилизация на работниците и дребните селяни, свързани с етническа, религиозна или съсловна идентичност води до отслабване на електоралният потенциал на комунистическите партии. Така например, появата на силен религиозен кливидж в Италия и Германия води до появата на християндемократически партии, които отслабват потенциалното влияние на социалдемократическите и комунистическите партии върху работниците и селяните. Друг пример за пресичащ кливидж е Ирландия, където класовият кливидж е пресечен от влиятелна етническа мобилизация на работниците и селяните.

Според Бартолини, политически фактор, оказващ влияние върху формирането на комунистическите партии представлява характера на партийната система, където силната политическа изолация на социалдемократическите партии стимулира процеса на идеологическа радикализация и отегляне на избиратели към крайно леви алтернативи. В партийни системи, където функционират няколко кливидж линии, поставянето на социалдемократическата партия в изолация и невъзможност да намери потенциален партньор в лицето на либерални, фермерски или християндемократически партии, чрез които да стане възможно създаването на коалиция и съставяне на правителство по парламентарен път, води до подронване на политическото доверие на част от работниците към социалдемократическите партии и подсилва радикалните нагласи сред избирателите. Отслабването на притегателната сила на комунистическите

партии в следствие на успешното формиране на устойчиви коалиции е видимо в случаите с Норвегия, Дания и Швеция, където социалдемократите успяват да се коалират с либерални и фермерски партии, което позволява поемането на управлението по парламентарен път и реализиране на серия социални реформи (Bartolini, 2000, pp. 486–502).

Освен партийната система, политически фактор за формирането на комунистически партии е и характера на политическия режим. Според Бартолини, авторитарните режими или режими с недостатъчно висока степен на консолидация на демократичните институции и механизми създават предпоставки за радикализация на работническото движение и стимулират пренасочването на все повече избиратели от умерените социалдемократически партии към крайните комунистически партии (Bartolini, 2000, pp. 532–537). Липсата на достатъчно силни демократични механизми, позволяващи натрупване на политическо влияние, чрез легална организация и публична дискусия, които да позволят получаване на достъп до властта чрез избори, води до отслабване на убедителността на реформисткото виждане за постепенно овладяване на държавните институции и насърчава рационалността в електоралната подкрепа за радикална партия, насочваща се към силово постигане на идеологически си цели. Авторитарните и слабо консолидираните демократични режими стимулират радикализацията и възхода на комунистическите партии, чрез прякото ангажиране на държавата в репресивни мерки срещу опозицията, или посредством невъзможността на институциите да регулират политическите конфликти в обществото и допускане на тяхната ескалация в насилие. Нарастването на политическото насилие стимулира отслабването на социалдемократическите партии и възхода на по-крайните комунистически тенденции.

Освен структурните фактори, свързани с модела на модернизация, политическата система и идеологията, изследването на Бартолини очертава влиянието на Първата световна война и Руската революция като ситуативни контексти, оказващи влияние върху радикализационната траектория на социалдемократическите партии в Европа. Първата световна война води до огромен брой човешки и материални жертви за воюващите общества, стимулирайки появата на политическа нестабилност и силни протестни настроения, кулминиращи в революции и разпад на политическите системи. Тази тенденция е най-силно изразена в загубилите войната държави, които трябва да понесат смяна на политическия режим, намаляване на територията и тежки реперации. Според Бартолини, държави загубили войната е много по-вероятно да преживеят процес

на радикализация и формиране на влиятелни комунистически партии от колкото в страни спечелили войната или останали неутрални. Причина за това е не само нарастването на протестните настроения в следствие на войната и загубата, но и създаването на подходящи предпоставки за разширяване влиянието на Руската революция върху работническото движение.

Факторите очертани от Бартолини, свързани с модела на модернизация, политическата система, идеологията, ролята на войната и революцията намират потвърждение и в други политологически изследвания. Политолози като Д. Дела Порта, К. Маккалей и С. Москаленко поставят централен акцент върху политическите механизми, свързани с политическо насилие и изолация, които водят до радикализация на крайните индивиди, групи и политически организации (Della Porta, 2006, pp. 187–217, 2013, pp. 283–294; McCauley and Moskalenko, 2008, pp. 415–433). Крайните искания на комунистическите партии за цялостна обществена промяна и заплахите за инициране на революция, насочена към изграждане на комунистическа диктатура, стимулира легитимирането на употребата на насилие като форма на политически протест, което задвижва поредица от държавни превантивни репресивни мерки, водещи до спирала от секюритизация на публичния живот, цензура и полицейски контрол, които от своя страна стимулират допълнатата изолация и радикализация на комунистическите партии и техните привърженици. Устойчивото функциониране на подобен политически механизъм създава среда, в която както държавата, така и радикалните групи легитимират употребата на физическа сила, създавайки контекст на политическа несигурност, в който страхът от евентуална употреба на изпреварващо и диспропорционално насилие от другите участници в политическата система стимулират радикализацията и превръщането на насилието в централна част от политическите стратегии (Lindekilde, 2014, pp. 51–71; Rapoport, 2022, pp. 109–110). Подобно устойчиво изостряне на конфликтът и усилването на натиска от страна на държавата, често води до разцепление в средите на комунистическите партии, сред които се образува по-умерено крило, настояващо за връщане към легалната политика и екстремистко крило, движещо се в посока на инициране на още по-крайни и насилствени действия. Именно екстремистките крила в комунистическите партии са най-честият агент на политиката на продължаваща ескалация, включваща решения за употребата на тероризъм и въоръжено насилие, които легитимират репресивните мерки на държавата срещу комунистите. По този начин, преплитането между все по-екстремни форми на протест

от страна на крайното крило в комунистическата партия и нарастващата репресивност на държавния апарат водят до сформирането на радикализационен механизъм, даващ устойчивост и инерция на политическата радикализация.

Методологическата рамка на изследването представлява case study на радикализацията на БРСДП (т.с.) в България, стъпваща върху по-широката сравнителна перспектива на същият процес в различни европейски общества. Предложените в изследването фактори за обяснение за политическата радикализация и електоралната големина на комунистическото движение в България почиват както на взаимстване от аналогични изследвания за други случаи в Европа, включвайки в анализа измеерния на националната и регионална специфика. На първо място, съществена част от изследването стъпва върху анализ на електоралните резултати на БРСДП (т.с.)/ БКП в периода 1894-1923, които представляват индикатор за политическата ефективност на класовата мобилизация извършвана от Левицата. Електоралното структуриране на класовият кливидж в следосвобожденска България представлява ключов макро индикатор за успеха на социалдемократията и комунизма да мобилизират протестните настроения в обществото. Електоралното изследване ще се концентрира върху логиката на регионалното разпределение на гласовете акцентирайки както по-общото деление между вота в градовете и този в аграрните райони, така и вътрешните деления във всяка категория. На второ място, изследването стъпва върху анализ на партийната програма и други програмни документи на БРСДП (т.с.)/БКП, които репрезентират идеологията на партията. Подобни документи дават възможност както за сравнително съпоставяне, така и за идентифициране на тенденциите към еволюция на партийните позиции и идеи.

На трето място, изследването използва различни историографски методи, насочени към анализ на архивни материали и оригинални документи, които предоставят емпирична информация относно развитието на всеки един от изследваните фактори. Една част от използваните архивни източници представляват документи на държавните институции като доклади, справки, официална кореспонденция между институции, записки и т.н., които предоставят експертна оценка и различни обобщения, извършени от гледна точка на политическите и военни елити. Централно значение сред тези документи играят полицейските, съдебните и военни доклади относно политическото състояние на страната, обществените настроения и дейността на комунистическите групи, които предоставят информация събрана по време на нарочни разследвания и анкети. Друга част от архивните документи акцентират индивидуалната гледна точка на участници в

процеса, които са заемали подчинена позиция в обществото като бедни селяни, работници, жени и представители на етническите малцинства, които не само носят пренебрегвана от елитите информация, но и предоставят перспективата на долните класи и маргинализирани групи, чрез акцентиране на своето преживяване на политическия процес и съпътстващите го кризисни събития. Централно значение сред тези извори представляват спомените и писмата, които въпреки, че акцентират субективното преживяване, предоставят възможност за анализ на политическия процес „от долу“, който фокусира ролята на обикновените хора в дейността на социалдемократическото и комунистическото движение, отивайки отвъд тясната перспектива на елитите, насочена към поддържане на „закона и реда“ и вписанит в него политически и социални йерархии.

На четвърто място, важна роля в цялата дисертация играе анализа на пресата, която предоставя не само ценна информация за събитията, но и начин за изследване на политическия език на БРСДП (т.с.)/ БКП, предоставяйки възможност за излизане от рамката на „големите разкази“, изграждани в знакови теоретични и програмни текстове, а пренасочване към множествените значения и модуси на функциониране на идеологията, поставена в рамките на ежедневната политическа практика. Анализът на съдържанието на политическата преса опитва да идентифицира посланията и „политическите предложения“ вписани в масовата преса на БРСДП (т.с.) и БКП, свързана с адаптацията към политическата култура и контекст на разнообразната гама от потенциални социални адресати.

Дисертацията опитва да впише българският случай в модела на Бартолини за възход на комунистическите партии като постави изследването на следните хипотези:

- (1) Протестният вот, произлизащ едновременно от модернизационният натиск, а по-късно и негативните следствия от дългият военен период, стимулира „електорално търсене“ за радикални политически предложения.
- (2) Устойчивата политическата изолация на БРСДП (т.с.) засилва политическата радикализация.
- (3) Възходът на политическото насилие стимулира политическата радикализация на Левицата

- (4) Централната роля на руските болшевики в международното комунистическо движение стимулира политическата радикализация на БРСДП.

За да изследва поставените хипотези, дисертацията се насочва към анализ на шест по-общо линии на социална динамика в националния контекст: (1) протестния вот; (2) политическата изолация на Левицата; (3) влиянието на крайния национализъм; (4) ролята на Балканските войни и Първата световна война; (5) влиянието на Октомврийската революция и Съветска Русия; (6) контекстът на засилено политическо насилие след 1918. Дисертацията организира изследването на тези процеси в пет обособени глави, която засяга темите през избран набор от казуси и процеси от българската социална и политическа история.

3. Селската протестна политика като фактор за политическата радикализация на БРСДП

Втората глава от настоящата дисертация засяга темата за влиянието на модернизацията и причините за формирането на протестни настроения сред селското население в дълъг исторически период. Главата започва с описание на османския социален модел в сранителна европейска перспектива като отправна точка за анализ на две последващи вълни на модернизация – първата протичаща в Османската империя в средата на 19 век, в рамките на т.нар. Танзимат, а втората протичаща в самостоятелната българска държава в края на 19 и началото на 20 век. Двете модернизационни вълни водят до значителни промени както в социалния и икономически живот в селските райони, но още повече във взаимоотношението между селските общини и „голямото общество“, репрезентирано от развитието на капиталистическата търговия и бюрократичната данъчна държава. Дисертацията анализира различните линии на социален протест сред селяните, възникващи от модела на модернизация на балканските страни в края на 19 и началото на 20 век, в който традиционният аграрен сектор запазва доминиращо място като икономиката разчита изключително на износа на земеделски продукти, за да финансира изграждането както на модерна инфраструктура и индустрия, така и за да обезпечат самото изграждане на държавните институции като армията, която поглъща голяма част от техните бюджети, без обаче да води към сериозно модернизиране на страната. Това положение създава напрежение между държавните елити в балканските страни, поставящи си за цел следването на конституционните и идеологически европейски

образци за изграждане на модерни институции и традиционните интереси на селяните към запазване на тяхната общинска автономност и нежелание да плащат цената на модернизацията.

Дисертацията набляга върху появата на протестно електорално поведение в селските райони срещу следствията от модернизацията и начинът, което различни политически партии като социалдемократи и земеделци опитват да канализират социалния протест в рамките на електоралната политика. Анализът щрихира процеса на масовизация на политическото участие и възхода на протестното електорално поведение като се фокусира върху неговото влияние за институционализирането на социалдемократическото партийно семейство в България. В тази част от главата, дисертацията посатвя на преден план серията дилеми пред социалдемократия в България, свързани с адаптацията към преобладаващата дребнособственическа селска социална структура и голямата електорална тежест на селските гласове в националната политика. На първо място, анализът преминава през различните идеологически дебати свързани с т.нар. „Селски въпрос“. Устойчивото нарастване на селската електорална подкрепа за БРСДП след 1894 подсилва идеологическото поляризиране в партията, раздвоена между следването на влиятелния германски модел и адаптацията към националния политически контекст, в които селските избиратели са незаобиколим фактор за влизане в Народното събрание и разширяване на социалната подкрепа. Анализът поставя фокус върху по-слабо познатата полемика между социалистите около Никола Габровски – виден лидер на партията в Търновско – който настоява за адаптиране на програмата към исканията на дребните селяни, и Димитър Благоев – лидерът и теоретик на движението, настояващ за придържане към марксистката ортодоксия. Анализът опитва да контекстуализира идеологическите спорове в рамките на протичащата електорална политика, в която именно селските гласове се превръщат в решаващ фактор за парламентарното представителство на партия. По този начин, електоралната реалност подсилва идеологическите полемики, създавайки нови политически залози, влияещи върху идеологическото оформяне и адаптиране на БРСДП към българския контекст. Важно място в анализа на тези процеси представлява задълбоченото изследване на политическата ситуация в Търновско, където групата около Габровски инициира политическа мобилизация на дребните селяни, формирайки нов ляв популистски дискурс, излизащ от рамките на обичайната марксистка политика. Дисертацията се фокусира върху политическото функциониране на левия популизъм в

селската социална среда, акцентирайки възможностите за вариация и адаптация на марксизма към обществената дейност. По този начин, дисертацията показва, че популистският дискурс на търновските социалдемократи комбинира социална критика както на селските, така и на градските непривилегировани групи – дребни селяни, занаятчии, собственици на магазини, слуги и работници – чрез въвеждане на поредица от понятия като „работещия народ“, „трудещи се“ и „отрудения народ“, чрез които опитва да изгради политическото единство на всички „бедни“ и „угнетени“ в следосвобожденския обществен строй. По този начин търновските социалисти заменят изключителната роля на градските работници като социална база на партията, поставяйки на преден план борбата на „бедния народ“¹ за „справедливост“ и „освобождение“. Последен акцент в главата е проследяването на електоралната конкуренция между БРСДП и БЗНС за канализирането на селските протестни гласове в серия райони на страната. Изчисленията показват, че въпреки успеха си в адаптацията към селската социална среда, популистският дискурс на социалистите постепенно е изместен от по-убедителната идеология на БЗНС в повечето райони на страната.

Анализа във втора глава доказва, че българският случай демонстрира по-общата тенденция на Втория интернационал към взаимна зависимост между електоралната политика и идеологическите дебати, която кулминира в сблъсъка между политическия прагматизъм и ортодоксалната марксистка идеология, отключен от нарастващите демократични възможности за институционално влияние през избори.

На второ място, главта настоява, че усилията на БРСДП да се адаптира към националната политика разкриват аспекти на връзката между популистката мобилизация, ранните фази на масовизиране на процеса на политическо участие и радикализацията. Ранното приемане на всеобщото мъжко изборително право в България стимулира както социалдемократията, така и земеделците да търсят политическа подкрепа чрез демократични механизми като разпространение на вестници, провеждане на митинги и предизборни кампании, което подсилва трансформирането на възникващите социални напрежения в институционално ориентиран протестен вот. Усилията за канализиране на протестните нагласи водят до засилване на антисистемните нагласи, чрез легитимиране на частните и локални социални проблеми и издигането им до рамките на националната политическа публичност. Популистският дискурс играе

¹ За националн-либералната традиция на употребите на „народа“ виж (Detchev, 2007, pp. 9–30)

централна роля в този процес. Причината за това се крие в структурата на популисткия език, който преплита модерни концепции за масово политическо действие, споделяни сред части от протестиращата интелигенция като „класова борба“ и „социална революция“ и елементи на популярната политическа култура като негативните образи на „мръсници“, „кърлежи“, „пиявици“ и т.н., заклеявайки лихвари, търговци, чиновници и политици, които не се съобразяват с традиционната „морална икономика“. От друга страна, сравнението между БРСДП и БЗНС показва, че в рамките на тази структура на идеологическо взаимодействие политическите агенти могат да реализират значителни вариации, водещи до конкурентно изграждане на символните граници на „народа“ и неговите врагове. Влиянието на популисткия дискурс върху радикализацията намира своето продължение в периода след социалната и политическа криза след Първата световна война, когато комунисти и земеделци използват популистки език, за да канализират и да усилят протестните нагласи сред избирателите, легитимирайки политическото насилие.

4. Идеологическите сблъсъци с национализма и милитаризма като фактор за радикализацията на БРСДП

Трета глава от дисертацията опитва да постави въпроса за влиянието на етнонационализъм и милитаризма в българското общество до Първата световна война като фактор за появата на нови форми на насилие и политическата изолация, които стимулират дистанцирането на БРСДП от националният консенсус и поэтапното радикализиране на партията. Дисертацията поставя този въпрос в контекста на политически сблъсък, стимулиран от агресивната иредентистка политика, водеща до вълни от политическо насилие и национално противопоставяне в Македония. В опита си да придобият по-голям контрол върху района, балканските страни организират и подпомагат въоръжени групи, които действат на територията на Македония и предоставят военна подкрепа на конкуриращите се национални каузи, което води до ескалираща спирава от насилие, която Османската държава не успява да овладее. Политическото насилие и националната вражда в Македония резонират във вътрешния политически живот на Румъния, Сърбия, Гърция и България, създавайки предпоставки за политизация на етническата принадлежност и разглеждане на етническите малцинства като потенциална „пета колона“, подкрепяща националната кауза на съседните държави.

Третата глава акцентира влиянието на радикалния етнонационализъм в България и неговото влияние върху създаването на масово националистическо движение, създаващо легитимност за потенциалния натиск и насилие върху етническите малцинства и социалистите. Основен акцент получава развитието на различните звена на Вътрешната македоно-одринска революционна организация в страната като агенти на мобилизационен националистически дискурс. Дисертацията изгражда проследява детайлно инициативите на ВМОРО по привличане на съмишленици и легитимирането на агресивната иредентистка политика, чрез серия акции в гражданското общество, които постепенно превръщат организацията в мощен фактор в публичния живот на страната.

Конкретен обект на изследването в Трета глава е успеха на националистическите сдружения в инициирането на т.нар. „анти-гръцко движение“, водещо до масови митинги и атаки срещу гръцкото малцинство в страната през 1905-6, продиктувани от насилието на гръцките паравоенни милиции в Македония срещу българските общности там. Анализът детайлно изследва различните етапи от развитието на националистическата кампания като доказва, че ключови нейни инициатори са македонски активисти и сдружения, които изиграват ролята на проводници на политическото насилие бушуващо в Македония към България. Анти-гръцкото движение води не само до експроприране на собствеността на гръцките общини и засилен публичен натиск срещу гръцката култура, но и в прояви на физическа саморазправа, най-ясните белези за която е погромът над гръцката махала в Пловдив и подпалването на град Анхиало през лятото на 1906.

Втората част на третата глава поставя въпроса за развитието на ранния антисемитизъм в България в началото на 20 век. Антисемитските кръгове в България обвиняват еврейското малцинство за серия социалните проблеми, активизирайки срещу тях традиционни стигми и предрасъдъци, които водят до епизоди на насилие като случая в Лом и Кюстенил в самото начало на века.

Централен фокус, който главата поставя позицията на БРСДП като защитник на малцинствените права – позиция, която води до изостряне на отношенията с националистическите групи, кулминиращо в насилие срещу Левицата. Структурна черта

на изследването на етнонационалистическите мобилизации е тяхната антисоциалистическа идеология, която води до заклеяването на социалдемократите като „национални предатели“, заради защитата си за малцинствените групи.

Последната част на трета глава засяга националистическите кампании за обявяване на войната срещу Османската империя, поради насилието над българите в Македония. Тази част детайлно проследява ролята на националистическото гражданско общество за легитимиране на обявяването на война. От друга страна частта поставя въпроса за влиянието на военната кампания за изолацията на БРСДП и нейното заклеяване като „национални предатели“ – стигматизация, водеща до изолация и радикализация на Левицата.

4. Войните като фактор за радикализацията на БРСДП

Четвърта глава от дисертацията изследва как дългият военен период, в който България попада с малки прекъсвания между 1912 и 1918 се превръща във водещ фактор за радикализацията на БРСДП (т.с.). Анализът акцентира как войните водят не само до засилване на политическата изолация на социалдемократите, но и до значително и покачване на социалният конфликт и политическото насилие, които резонират върху идеологията и политическата практика на социалистите.

Главата е конструирана в две части, резониращи реалното разделение на българското общество между фронта и тила по време на войната. Първата част се концентрира върху преплитането между повишаващия се социален протест и политическата радикализация на тесните социалисти в тила. В тази част, дисертацията отделя значително внимание на начинът по който дългият военен период създава серия тежки социални кризи, свързани не само с влошаващото се икономическо положение и ужасите на войната, но и със спадащата легитимност на държавата и появата на протестни мобилизации сред населението останало в тила. Причина за надигащото се недоволство не е само появата на глад и тежка мизерия в следствие на икономическите трудности, но и усилващото се усещане за несправедливост, произтичащо от изострящите се социални неравенства. Централен фокус на четвърта глава е начинът по който недоволството от изострящите се класови и статусни привилегии предизвиква масов протест не само заради тежката икономическа криза и всеобщоразпространените егалитарни ценности, настояващи за удържане на базовото социално равенство в обществото. Анализът се концентрира

върху причините за надигането на недоволството, които се крият в противоречието между подетата от правителството и интелигенцията националистическата мобилизация по време на войната, която настоява за жертвоготовност и понасяне на трудностите от военното усилие, и реалността в която горните класи запазват своите привилегии. Макар протестното движение да произлиза от различни социални проблеми, скоро дневния ред прераства към глобалния политически въпрос за прекратяването на войната.

Следващият акцент в четвърта глава на дисертацията е връзката между възхода на протестните социални активизации и опозиционната дейност на БРСДП (т.с.), която не се включва в националния консенсус за поддържане на войната и провежда серия антивоенни мероприятия като разпространение на позиви, сформирание на групи и дори организиране на протестни митинги, които канализират социалното напрежение и подпомагат неговото политизиране, насочвайки го към радикални цели, формулирани от левите социалистически групи в цяла Европа. Преплитането между простонародното недоволство и антивоенната инициатива на социалистите дава възможност на БРСДП (т.с.) да натрупа сериозна обществена подкрепа за социалистическата програма за обществени преобразования, сливайки я с популярните искания за постигане на мир и преразпределение на оскъдните икономически ресурси.

Централен фокус в първата част на четвърта глава пада върху вълната от гладни женски бунтове в тила през пролетта и лятото на 1918. Анализът се концентрира върху събитията в Сливен и Пловдив, където протичат най-мощните гладни бунтове. Канализирането на социалното недоволство от БРСДП (т.с.) води не само до политизация на протестите, но и спомага за тяхната ескалация в насилие – процес, който е отречен от ръководството на партията, но е възприет от младото поколение социалисти, които се радикализират по време на войната.

Втората част на четвърта глава се насочва към въпроса за преплитането между войнишките протести на фронта и антивоенната опозиционна дейност на БРСДП (т.с.) по време на войната. Въпреки първоначалните очаквания на правителството, че войната е към своя край, българската армия се оказва в ситуация на дълъг военен конфликт, който поставя под изпитание политическите и икономически възможности на нацията. Анализът проследява ситуацията на войниците на фронта, акцентирайки върху проблеми като лошото материално снабдяване, тежесте на живота в окопите, раздялата на семействата. В тази част, изследването се опитва да реконструира връзката между

многобройните трудности, преживявани от войниците на фронта и постепенното усиление на популярността на социалистическата пропаганда. Особено критично става положението през 1917-1918, когато в армията значително нарастват антивоенните настроения, което създава предпоставки за разширяване на политическото влияние на БРСДП (т.с.). Анализът в дисертацията поставя акцент върху засиленото усещане за несправедливост сред войниците, произтичащо от възприятието за нарушаване на прокламираната национална солидарност от страна на политическите и икономически елити в страната. Новините за влошаващото се положение в тила оказва демобилизиращо влияние сред войниците на фронта, разколебавайки първенството на „националната кауза“ чрез поставяне на други, пресичащи я линии на социален конфликт, произтичащи от неравното разпределение на тежестта на войната. Подобно на формирането на антиелитарни протестни нагласи сред жените и младежите в тила, войниците на фронта са възмутени от липсата на грижа от страна на държавата и толерирането на различни форми на класово неравенство и икономическа експлоатация, което компрометира тяхното доверие във продължаването на военното усилие, и в крайна сметка подронва легитимността на самия военновременен политически ред.

Централен фокус на главата е влиянието на антивоенния дискурс на БРСДП (т.с.) и символното влияние на Октомврийската революция за политизиране на социалното недоволство и легитимацията на радикалната социалистическа политика. Анализът се фокусира върху дейността на различни активисти на БРСДП (т.с.) на фронта и начиниът по който те трансформират социалното напрежение в протестни акции и дори войнишки бунтове.

5. Международното комунистическо движение като фактор за радикализацията на БРСДП (т.с.)/ БКП

Шеста глава изследва влиянието на международното комунистическо движение върху БРСДП (т.с.)/БКП. На първо място, анализът проследява идеологическата криза на Втория интернационал, започнала с избухването на Първата световна война, която води до разцепление на световното социалдемократическо движение и сформиранието на т.нар. Антивоенна левица, включваща радикални леви групи, противопоставящи се срещу войната. Главата проследява постепенното скъсване на БРСДП (т.с.) с предвоенните авторитети като Германската социалдемократическа партия и

сближаването с крайни групи като руските болшевики по време на Първата световна война. На второ място, главата се концентрира върху ролята на Коминтерна като политически фактор за радикализацията на комунистическото движение в България след 1918 като проследява идеологическите и организационни механизми, водещи до подчиняването на БКП на директивите, идващи от Москва. Главата проследява как Коминтерна стимулира идеологическата еволюция на новообразуваните комунистически партии в Цяла Европа, които водят партиите към ангажиране с политическо насилие като акцентира основни линии на натиск. На първо място, това е включването в официалните конгресни документи и партийната програма на искания за незабавна национализация на икономиката и замяната на монархическите и парламентарни режими с модела на съветска република. На второ място, цялостна трансформация на политическият език, водеща до развитие на агресивна, стигматизираща и милитантна реч, стимулираща социалното противопоставяне и политическият конфликт. И на трето място, принципното претълкуване на основни марксистки концепции като „диктатурата на пролетарията“ и „социалната революция“, предавайки им много по-пряк смисъл на въоръжена борба, насилие над опонентите и авторитарно управление.

Централна част от политическата дейност на Коминтерна през 20-те години представляват опитите за трансформиране на следвоенната обществена криза в различни точки на света в глобална революция, която да даде възможност на комунистическата идеология да намери реализация извън рамките на Съветска Русия. В този контекст, главата проследява две линии на влияние на Коминтерна върху БКП. На първо място, чрез насърчаване нейната идеологическа крайност и формиране на милитантен политически език. На второ място, главата се фокусира върху натискът срещу БКП за избухването на Септемврийското въстание в хода на колебанието на партията след преврата от 9 юни 1923.

6. Политическото насилие в следвоенна България като фактор за политическата радикализация

Пета глава изследва ролята на продължаващото политическо насилие след края на дългият военен период за радикализацията на БРСДП (т.с.)/БКП до 1923. Основният фокус на главата е опита да разкрие как контекста на „несвършилата световна война“,

свързан с продължаването на политическото насилие дори и след края на Първата световна война в региона на Централна и Източна Европа където избухва нова поредица от междудържавни войни, граждански войни, етнически прочиствания, революции и бунтове, водещи до високи норми на репресия и насилие. Главата опитва да позиционира българския случай в този регионален контекст като акцентира две основни линии на насилие в обществото. На първо място, дисертацията се акцентира върху „неполитическото“ насилие, произлизащо от различни форми на ескалация на социално напрежение в групов конфликт като появата на сблъсък между селски общности и държавата или възхода на разбойничеството, които поставят основите за политическата нестабилност и разкриват намаления капацитет на държавните институции да регулират конфликтите в обществото.

На второ място, главата изследва различни форми на политическо насилие, реализиращо се както посредством държавна репресия срещу опозицията, така и чрез серия въоръжени акции от страна на радикални групи като комунисти, земеделци и националисти, които оспорват легитимността на държавните институции. Анализът се опита да разкрие как възхода на политическото насилие създава различни механизми, водещи до секюритизация на публичния живот и държавна репресия, които стимулират радикализацията на комунистическото движение и оказват решаващо влияние за засилването на крайните крила, легитимиращи революционната политика, а по-късно и тероризма в средите на БКП. Засилването на социалните конфликти в следвоенното общество и тяхната периодична ескалация в насилие стимулират радикализацията, чрез засилването на антисистемните нагласи сред избирателите, процес, водещ до превръщането на партии като БЗНС и БКП във водещи политически сили в страната. Пролиферацията на насилието в обществото създава контекст на политическа несигурност, който оказва пряко влияние върху склонността на политическите агенти да легитимират употребата на насилие срещу своите опоненти. Първият елемент в този контекст, на който анализа в главата обръща внимание е процеса на секюритизация на публичния живот, който води до идентифицирането като заплаха на различни протестни инициативи на комунистическата партия и оправдаването на употребата на изпреварваща и диспропорционална репресия срещу тях. Централен пример, върху който дисертацията се спира са множеството протестни демонстрации организирани от БКП, срещу които правителството използва репресивни мерки, водещи до човешки жертви. Съществена част от подобен секюритизиращ механизъм е устойчивото

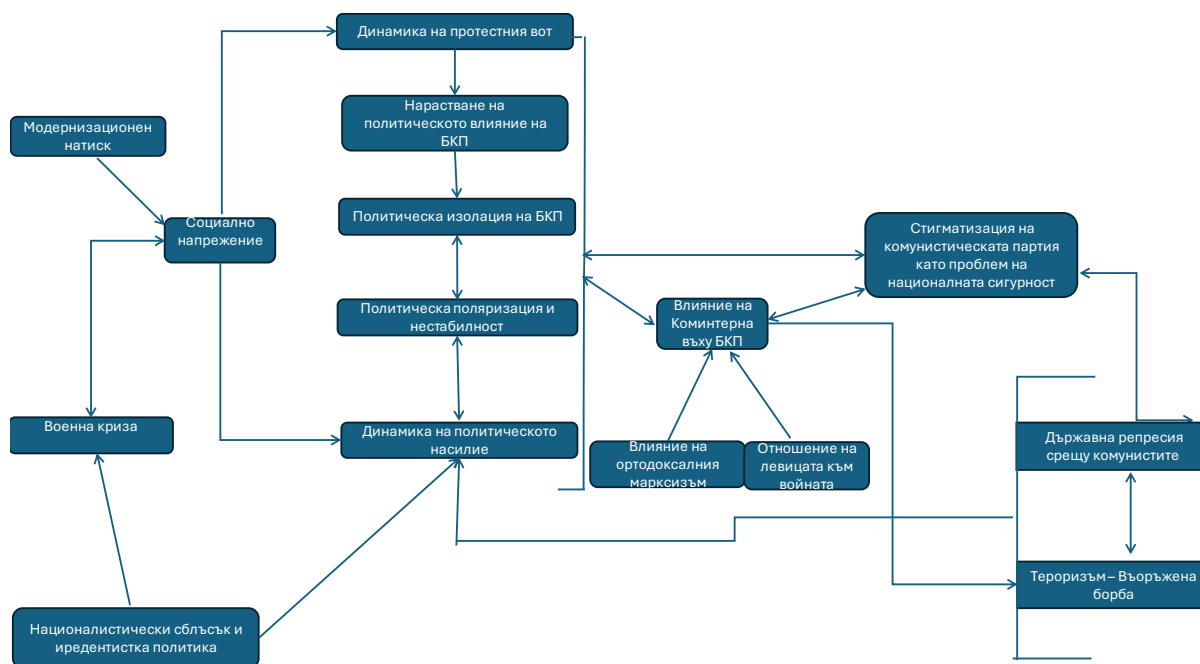
идентифициране на БКП като проблем на националната сигурност – стигматизация, свързана със вълната от комунистически революции в Централна и Източна Европа, която повишава страховете от евентуален опит за преврат, както и опасението, че партията е проводник на революционната политика на Съветския съюз. От друга страна, механизмът на секюритизация засилва протичащите процеси на радикализация сред комунистическото движение, подсилвайки най-крайните елементи, които настояват за излизане от рамките на демократичната политика и ангажиране на партията с въоръжена борба. Анализът в главата цели да демонстрира, че взаимното недоверие и легитимацията на употребата на насилие срещу политическите опоненти, в общият контекст на засилен социален конфликт и ескалация на напрежението, водят политическия процес до излизане от нормите на демократичната политика, създавайки стимули за феномени като държавна репресия, въстания и гражданска война.

7. Заключение

Изследването на еволюцията на БРСДП (т.с.) от социалдемократически към комунистически партийен и идеологически модел в годините на Първата световна война, и все по-тясното ангажиране на БКП с политическо насилие в междувоенния период, разкриват функционирането на серия взаимосвързани обществени предпоставки и макросоциални фактори, които стимулират появата на три политически механизми, произвеждащи политическата радикализация в българския контекст (Фигура 10):

- (1) Радикализация, породена от електоралното търсене.
- (2) Радикализация, породена от натискът на Коминтерна.
- (3) Радикализация, породена от секюритизацията на политическия живот.

Фигура. 10. Механизми за политическа радикализация.

Първоначалната и базова движеща сила, която стимулира факторите и механизмите водещи до политическа радикализация е динамиката на социалното напрежение. Динамиката в социалното напрежение играе централна роля за конституирането на интензивността на протестният вот, който оказва сериозно влияние върху политическата система. Базово, динамиката в социалното недоволство в България се определя от две групи от фактори:

- (1) структурни фактори, следващи навлизането на централизираната национална държава, капиталистическите пазарни отношения и демографския натиск
- (2) ситуативни фактори, следващи кризисни процеси, отключени от дългия военен период между 1912 и 1918, и последващата следвоенна криза

На първо място, анализът разкрива, че структурните фактори, определящи динамиката на социалното недоволство произлизат от модернизацията на следосвобожденското общество, която стимулира конфликт между традиционната селска икономика и навлизащите модерни институции.

На второ място, анализът разкрива, че ситуативните фактори конституиращи динамиката в социалното недоволство в българският случай е влиянието на дългият военен период между 1912 и 1918 и тежката следвоенна криза. Балканските войни и

Първата световна война водят до сериозни икономически и социални последици за българското общество.

Тези две групи от структурни и ситуативни фактори конституират драстичното покачване на социалното недоволство в хода на 20 век и най-вече в периода на войните и първите следвоенни години. Нарастването на недоволството сред широки групи в обществото води до появата на колективни форми на протестно поведение. Централен канал за изразяване на колективния протест стават изборите, които осигуряват възможност за появата на масов наказателен вот, който стимулира радикализацията на БКП. Комунистическата партия е стимулирана да инициира стратегии включващи публичното изразяване на крайни идеи и милитантен език, кореспондиращ с политическата култура и протестни нагласи на избирателите, сред които дребните селяни представляват подавяващото мнозинство. Засилването на протестните настроения в периода на следвоенната криза стимулират БКП да адресира недоволството на избирателите като артикулира радикални предложения като конфискация на стоките от първа необходимост, национализация на индустрията, преразпределение на земята и разправа с политическите елити управлявали страната по време на войните. В опит да отговори на натрупаното напрежение и радикални искания на избирателите, много от политическите предложения на БКП предполагат излизане от установените конституционни рамки и дори употребата на насилие.

Вторият основен фактор, стимулиращ създаването на механизъм за радикализация на левизата в България е динамиката на политическото насилие (Фигура 10). Покачването на насилието произлиза от взаимодействието между: (1) ескалацията на колективните протестни мобилизации от мирни репертоари като митинги и шествия към насилствени репертоари като въоръжени демонстрации, окупации и бунтове; и (2) тенденцията към засилване на авторитаризма и репресивните мерки като средство на държавата за удържане на политическия ред.

Първата причина за ескалацията на тези линии на протестна мобилизация в насилие е невъзможността на държавата да адресира нарастващите искания за икономическа помощ и прекратяване на войната. Втората причина за ескалацията на протестните мобилизации в насилие е тяхното политизиране, което повишава склонността на държавата да ги идентифицира като заплаха пред политическия ред и националната сигурност, легитимирайки употребата на репресия срещу тях.

Взаимодействието между възхода протестните мобилизации, успехът на БКП в политизирането на спотанните социални и антивоенни протести, както и засилването на държавната репресия, създава спирача от насилие, която води политическата система към хронична нестабилност и поляризация (Фиг. 10). Политическата нестабилност в следвоенния национален контекст се характеризира като състояние на несигурност сред политическите агенти относно придържането към фундаменталните конституционни рамки на политическия процес, гарантиращи спазването на правата и мирното протичане на политическите борби. Ситуацията на възходящо насилие и несигурност на конституционните гаранции стимулира подронването на политическото доверие, което води до допълнително изостряне на поляризацията между партиите в страната.

На трето място, дисертацията разкрива, как следвоенния контекст стимулира образуването на механизъм за радикализация, изграден върху влиянието на Руската комунистическа партия (РКП) върху българското комунистическо движение, който превръща БКП в елемент от съветската външна политика. Механизмът на това влияние се осъществява посредством структурите на Коминтерна, който оказва натиск върху БКП към „болшевизация“ - процес на политическа радикализация, чрез налагане на милитантните и авторитарни идеологически форми на ленинизма и възприемане на нелегални тактики, свързани с тероризъм и въоръжена борба. Влиянието на Коминтерна върху БКП стимулира не само публичната защита на радикалните ленинистки идеи за „диктатура на пролетарията“ и „социалистическа революция“, но и практическата подготовка и ангажиране на българските комунисти с политическо насилие. В периода между 1919 и 1923 Коминтерна се възползва от политическата нестабилност и изостреният социален конфликт в България, за да подсили екстремистките тенденции в БКП, настояващи за прекратяване на легалисткия курс и предприемане на подготовка за въоръжена борба.

Второ, следвоенният контекст стимулира образуването на механизъм за радикализация, изграден върху секюритизацията на политическия живот (Фиг. 10). Секюритизацията представлява процес на категоризиране на политическата дейност на БРСДП (т.с.)/БКП като проблем на националната сигурност, излизащ извън нормите за търпимост към опозиционната политическа дейност. Определянето на Левицата като заплаха пред националната сигурност легитимира държавната репресия срещу нея. Контекстът на изострена поляризация, нестабилност и високи нива на насилие в обществото, превръщат идентифицирането на БРСДП (т.с.)/БКП като заплаха пред националната

сигурност в причина за превантивната и диспропорционална употреба на сила срещу мирни протестни демонстрации. От своя страна, държавната репресия срещу комунистическите протестни акции стимулира възхода на екстремните леви крила, които отричат възможностите за формиране на правителство по демократичен път и форсират партията към аганжиране се с тероризъм и въоръжена борба. Задвижването на секюритизацията на политическия живот и устойчивостта на идентифицирането на комунистическата политика като проблем на националната сигурност произлиза от два фактора, които създават стигмата на БРСДП (т.с.)/БКП като партия, която е нелоялна на българската държава и представлява агент на чуждестранно влияние.

8. Публикации, свързани с дисертацията

К. Стефанов, Между идеологическата лоялност и политическата адаптация селският въпрос в развитието на БРСДП, 1891-1899 – В: Мартенски студентски четения. Том 9, Велико Търново, 2022.

К. Стефанов, Предпоставки за селската протестна мобилизация след Освобождението – В: Б. Манов, С. Кръстева, П. Стойкова и кол. (ред.) Докторантите в науката, Том 5, Благоевград, 2022, с. 273-299.

К. Стефанов, Адаптация на ранния социализъм в България: влиянието на електоралната структура и междупартийната конкуренция върху политическото развитие на БРСДП (1899-1911) – В: Докторантски четения на Философски факултет, Том 5, София, 2023, с. 301-325.